

ARAP DİLİ İSTİLÂHLARINDAKİ İHTİLÂFLARDA DİNİ HASSASİYETİN ROLÜ

The Role of Religious Sensitivity on The Controversy Concerning The Istilahs in The Arabic Language

Fatih ULUGÖL*

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	18.04.2020
Kabul Tarihi:	09.10.2020
Yayın Tarihi:	25.12.2020

Özet

İstilâhlar, bir ilim veya sanat dalı uzmanları tarafından kendisine özel bir mana yüklenen kelimeler ya da terkiplerdir. Dörciler, istilâh ortaya koyarken kelimenin sözlük anlamıyla terim anlamı arasında bir münasebet bulunmasına önem vermişlerdir. Seçilen kelimeler ile bu kelimelere yüklenen yeni anlamlar arasında çoğu zaman mana ya da şekil ve ses yönünden bir ilişkinin bulunduğu görölmektedir. Arap dilinde istilâh vaz'ederken kullanılan birçok yol bulunmaktadır. Genellikle kelime türetme (iştikâk), kelimeyi mecâzî anlamda kullanma, yabancı dilden kelime alma (ta'rib) ve birden fazla kelimeyi tek kelimeye dönüştürme (naht) gibi metotlarla dilde çok sayıda istilâh ortaya konmuştur.

Her ilim dalında olduğu gibi Arap dili alanında da istilâhların doğuşu ile dil çalışmalarının doğuşu arasında bir paralellik bulunmaktadır. Arap dil çalışmalarını başlatan Basra dil ekolü mensupları istilâhların temelini atmış, ancak zamanla aynı manayı karşılamak üzere farklı istilâhlar ortaya atılmıştır. Bu istilâh farklılıkları, kimi zaman farklı ekollere mensup olan dörciler arasında görülürken kimi zaman ise aynı dil ekolüne mensup dörciler arasında görölmektedir. Bazen de Sibeveyh gibi erken dönem dörcilerinde olduğu gibi bir dörcinin bile aynı manayı karşılamak için farklı birçok istilâh kullandığı vakidir. Ortaya çıkan istilâh farklılıklarında Arap dilindeki terâdüf olgusu, bazı dörcilerin mezhep taassubu ve felsefî akımların dörciler üzerindeki etkisi gibi birçok etken bulunmaktadır. Bu etkenlerin dışında bazı dörcilerin sahip olduğu dinî hassasiyetin de Arap dilinde kullanılan istilâh farklılıklarında önemli bir rolü bulunmaktadır. Özellikle bir konunun Allah Teâlâ'nın zatı ya da isim ve sıfatlarıyla ilişkisinin bulunması durumunda, bazı dörciler özel bir hassasiyet göstermişlerdir. Buna göre bazı dörciler, istilâh olarak kullanılan bazı kelime veya terkiplerin sadece Arap dili gramerinde ifade ettiği anlamları göz önünde bulundurarak bu istilâhları kullanmaktan çekinmemişken bazı dörciler ise kelimelerin sadece istilâhî manasını değil aynı zamanda sözlük manasını da göz önünde bulundurmışlar ve sözlük manası yönüyle problemliler olarak gördükleri istilâhları kullanmaktan kaçınmışlardır. Bu hususta farklı bir istilâh kullanılmasının altında yatan sebebin dinî bir hassasiyet olduğu kimi zaman o istilâhı vaz'eden dörci tarafından açıkça ve bizzat ifade edilmişken kimi zaman ise sonradan gelen dörciler tarafından ifade edilmiştir.

Bu makalede, öncelikle istilâh terimi ele alınıp istilâhların oluşum süreci ve Arap dili grameri istilâhlarının ortaya konmasında göz önünde bulundurulmuş hususlar incelenmiş, daha sonra ise ortaya çıkan istilâh farklılıklarında kimi dörcilerin sahip olduğu dinî hassasiyetin rolü ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, İstilâh, Dinî Hassasiyet, Sıla, Bedel-i Mutâbık.

* Eğitim Görevlisi, Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Kocaeli Dini Yüksek İhtisas Merkezi, mfatihulugol@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5612-6505>

1. Giriş

İslam dininin gelmesiyle birlikte Arapların Arap olmayan toplumlarla karşılaşmaları neticesinde bu dili konuşmaya başlayan yabancıların Arap dilinde bazı bozulmaların baş göstermesine sebep olduğu bilinmektedir. Konuşmadaki dil hataları ve fasih Arapların kullandığı lehçeden ayrılma manasına gelen *lahnin* artması ve bu olumsuz durumun Kur'an-ı Kerim okurken de görülmeye başlaması üzerine gerek Kur'an'ı Kerim'i gerekse Arap dilini muhafaza etme ihtiyacı doğmuştur. Arap olmayanlarla karışmanın ve bu sebeple de dildeki bozulmaların en fazla yaşandığı yer Basra olduğu için dil çalışmalarının ilk nüveleri orada atılmıştır. Nahiv ilminin doğuşundan sonraki gelişme dönemi ise Basralı ve Kûfeli dilcilerin çalışmalarıyla meydana getirilmiştir.

Arap dili gramerinin belirlenmesi hususunda yapılan çalışmalar, her dilcinin kastettiği manayı ifade etmek için doğal olarak bazı ıstılâhlar ortaya koyması ile neticelenmiştir. Dil çalışmalarını başlatan Basra dil mektebi, bu hususta birçok ıstılâh ortaya koymuş ve böylece her ilmin en temel değeri olan ıstılâh belirleme süreci de başlamıştır. Ancak ıstılâhlar üzerinde tam bir ittifakın sağlanmış olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü dil mekteplerinin ıstılâhları kullanma noktasında bazen kendi içerisinde farklılıklar meydana gelmesinin yanında, özellikle diğer bir mektebin kullandığı ıstılâhları reddedip kendi ıstılâhlarını vaz'etme meyli içerisinde olan akımlar olmuştur ki bu da ortaya birçok farklı ıstılâhın çıkmasına sebep olmuştur. Ancak bu farklılıkların temelinde yatan tek sebep bu değildir. Bu durumun önemli sebeplerinden biri de bazı dilcilerin sahip oldukları dinî hassasiyettir. Bu alanda yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde ihtilafların genelde mezhebi taassup, Arap dilindeki terâdüf olgusu, felsefî akımlardan etkilenme gibi durumlardan kaynaklandığı ele alınmıştır.¹ Hâlbuki bu zikredilen sebepler, ihtilaflarda çok önemli bir yeri işgal etse de ihtilafların tamamını karşılamamaktadır. Bu sebeple makalede dinî hassasiyetin de ihtilaflarda önemli bir rol oynadığı hususunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Bunu yaparken konunun pratiğe yansımaları da örnekleriyle beraber ortaya konacaktır. Ancak ana meseleye geçmeden önce ıstılâh kavramının ne ifade ettiği, nasıl oluştuğu ve ıstılâhların belirlenmesinde göz önünde bulundurulacak hususların neler olduğunun ele alınması gerekmektedir.

1.1. İstılâh Kavramı

İstılâh kelimesi, sözlükte “fesadın zıddı, faydalı ve uygun olmak” gibi manalara gelen *salâh* kelimesinin ifti'âl bâbından olup işteşlik bildirir ve “anlaşmak, ittifak etmek” manasına gelir.² Bir terim olarak ise şu şekillerde tanımlanmıştır: “*İstılâh, bir grubun bir şeyi ilk/vaz'i manasından naklettikleri/uzaklaştırdıkları bir isimle isimlendirme hususunda ittifak*

¹ İstılâh alanında yapılmış bazı çalışmalar şunlardır: İvaz Ahmet Kavzî, *el-Mustalahu'n-Nahvî Neş'etuhu ve Tatavvuruhu*, (Riyad: İmâdetu Şuûni'l-Mektebât, 1981); Muhammed Abdurrahman Hacûc, , *Te'addudu'l-mustalahâti'l-lugaviyye*, (b.y.: Havliyyâtu Âdâbi Ayni's-Şems, 2016); Yaşar Daşkıran, *Arapçada terim ve terim türetme yolları*, (Ankara: Gece Akademi, 2019); Rifat Akbaş, *Arap gramerinde kavram ve terminoloji sorunu*, (Ankara: Gece Akademi, 2018).

² İsmail b. Hammâd el-Cevherî, “s-l-h”, *Mu'cemu's-Sihâh*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 2012), 597; İbrahim Mustafa vd., “s-l-h”, *el-Mu'cemu'l-vasit*, (b.y.: y.y., ts.), 565-566.

etmeleridir.” “İstîlâh, bir lafzın, aralarındaki münasebet sebebiyle sözlük manasından çıkarılıp başka bir manada kullanılmasıdır.”³ “Belli bir grubun bir şeyi vaz’etme hususunda görüş birliğine varmasıdır.”⁴ “Belli bir grubun belli bir konuda ittifak etmesidir.”⁵

Türkçe’de daha çok *terim* sözcüğüyle ifade edilen ıstîlâhın⁶ yukarıdaki tanımlarından ıstîlâh kavramının öncelikle belli bir grubun belli bir alanda onu ortaya koymuş olması gerektiği anlaşılmaktadır. Buna göre bir şeyin terim olabilmesi için dil, sanat, tıp vb. bir alanda, o alanın uzmanları tarafından ortaya konmuş olması gerekmektedir. Dil terimleri üzerinden gidilecek olursa; terimleri ortaya koyma işinin bazen belli bir dilci tarafından yapıldığı, daha sonra ise bunun diğer dilciler tarafından kabul edilip kullanmaya başlandığı bazen de toplu olarak bir terimin ortaya konduğu görülür. Örneğin Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sibeveyh (ö. 180/796) gibi ilk dönem dilcileri, eserlerinde ferdi bir çaba olarak dildeki bazı meseleleri ve konuları ifade etmek üzere bazı lafızlar kullanmışlar, daha sonra bu lafızlar, dilcilerin de kabulü ve kullanımıyla beraber terimleşmiştir. İkinci tür terimleştirmeye ise Kahire, Irak, Ürdün ve diğer dil kurumlarının faaliyetleri örnek olarak verilebilir.

1.2. İstîlâhların Oluşumu

İnsanlar, karşılaştıkları nesnelere, olgulara, duygulara önce tanıyıp kavrama sonra da isimlendirmeye ihtiyaç duyarlar. Böylece günlük hayatta birbirleriyle iletişim sağlarken sözlü iletişimin en temel unsuru olan kelimeleri meydana getirirler. Nitekim İbn Cinnî (ö. 392/1002) dili, bu ihtiyacı da ifade edecek şekilde “her toplumun kendisini ifade etmek için kullandığı sesler”⁷ diye tanımlamaktadır. Kelimeler belli nesnelere, olgulara ve duygulara ifade etmek için vaz’edilmiştir. Ancak daha sonra belli bir alanın uzmanlarının bu kelimelerden bazılarını farklı bir manada kullanmalarının bir sonucu olarak bazı kelimeler lügavî manadan çıkıp ıstîlâhî mana hüviyetine kavuşmuştur. Örneğin *mütekellem* kelimesi ilk olarak umûmî manada her konuşan kişiyi ifade etmek için vaz’edilmiştir. Ancak daha sonra özel olarak Kelam ilminde uzmanlaşan bilginleri ifade etmek üzere ıstîlâhî bir mana kazanmıştır.⁸

İstîlâh için yukarıda verilen tanımlardan da anlaşıldığı üzere kelimenin lügavî anlamıyla ıstîlâhî anlamı arasında bir münasebet bulunmaktadır. Örneğin *akıl* (أَعْقَالُ) kelimesi, sözlükte, kaçmaması için hayvanı ikâl (أَعْقَالُ) adındaki bir iple bağlamak demektir. İkâl kelimesi de kaymasını önlemek için başın üstündeki kefiyenin bağına denir. Bu şekilde

³ Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983), 28.

⁴ Ebû’l-Bekâ Eyyüb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısri, (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, ts.), 129.

⁵ Murtaza Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî ez-Zebîdî, “s-l-h”, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmus*, tah. Hüseyin Nassâr, (Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti’l-Kuveyt, 1969), 6/551.

⁶ Halim Öznurhan, “İstîlâh”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), EK-1/575-576.

⁷ Ebu’l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali Neccâr, (Kahire: Daru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1952), 1:33.

⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdusselam Abdüşşafi, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993), 182.

genel olarak men etme, hapsetme, bağlama gibi manalara gelmesi sebebiyle insanın güzel ile çirkini, doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ayırt edebilmesini sağlayan ve böylece yanlış yapmasını engelleyen güce akıl denmiştir. Sadedinde olduğumuz ıstılâh kelimesinin “anlaşmak, ittifak etmek” şeklindeki sözlük anlamı ile “*bir grubun bir şeyi vaz’etme hususunda görüş birliğine varması*” şeklindeki ıstılâhî anlamı arasındaki münasebet de gayet açıktır. Ancak kelimelerin sözlük anlamları ile ıstılâhî anlamları arasında münasebet bulunması gerektiği hususu, kelimenin her iki anlamının birebir, bütün yönleriyle örtüşmesini zorunlu kılmaz.⁹ Nitekim bir kelime, sözlük manası itibariyle genelde umûmî olarak kullanılırken ıstılâhî olarak daha dar ve özel bir manada kullanılır. Örneğin *havâle* kelimesi, sözlükte her türlü intikâl ve dönüşüm manasını ifade ederken Fıkıh ilminde bir kişinin zimmetinde sabit olan borcun bu kişinin zimmetinden başka bir kişinin zimmetine aktarılması demektir.¹⁰

1.3. İstılâh Vaz’etme Yolları

Diller, belli uzmanlık alanlarında belli bir manayı ifade etmek üzere yeni terimler türetme hususunda çeşitli yollar kullanmaktadır. Yeni kelimeler türetme ve alana yeni terimler kazandırma hususunda çok zengin imkânlarla sahip olan Arap dili, bu hususta genellikle iştikâk, mecâz, ta’rib ve naht yollarını kullanmaktadır.

1. İştikâk: Aralarında lafız ve mana yönüyle ilişki bulunan bir kelimenin bazı değişiklikler yapılarak diğer bir kelimedenden türetilmesi¹¹ şeklinde tarif edilen iştikâk, Arapça’da ıstılâh türetme yollarından biridir. Kelimenin harflerini eksiltme veya kelimeye harf ekleme, harfi değiştirme ve kelimenin hareketlerinde değişiklikler yapma şeklinde yapılan iştikâk, Arap dilinin en önemli özelliklerinden biridir. Bu özelliğiyle Arap dilinde bir kelime mufâ’ale, ifti’âl, tefâ’ul, tefe’ul, infî’âl, istif’âl, fu’âl, fe’alân, fe’ül gibi onlarca farklı kalıba sokulabilmektedir. Bu da yeni kelimeler türetme hususunda çok büyük imkânlar sunmaktadır ki Arap dilinde ıstılâh türetmede en fazla kullanılan yol budur.¹²

2. Mecâz: Bir dilde ıstılâh türetilirken kastedilen manayı ifade edecek en uygun kelime seçilmeye çalışılır. Bu süreçte kelimenin sözlük anlamı ile kendisine yüklenen yeni mana arasında bir münasebet olmasına dikkat edilir. Bu münasebetlerden biri de kelimenin mecâzî kullanımınıdır. Mecâz, bir kelimenin ilk/vaz’î manasında kullanılması anlamına gelen hakikatin zıddıdır.¹³ Buna göre kelimenin vaz’î manası dışında kullanılmasına mecâz denir. Bir kelimenin hakikî manası ittisâ’, teşbih ve te’kîd gibi faydalar elde etmek üzere terk edilir. Örneğin at için deniz kelimesinin kullanılması¹⁴ mecâz yoluyla mümkün olmuştur. Bu

⁹ Daşkıran, *Arapçada terim ve terim türetme yolları*, 110.

¹⁰ Bkz. Ali Bardakoğlu, “Havale”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/507-512.

¹¹ Bkz. Ahmed b. Muhammed el-Hamlâvî, *Şeze’l-arf fi fenni’s-sarf*, thk. Nasrullah Abdurrahman, (Riyad: Mektebetu’r-Rüşd, ts.), 56.

¹² Bkz. Meryem Mahmud Mustafa Şevbekî, *el-Istılâhâtü’n-nahviyye ve’s-sarfıyye inde’l-Müberred fi’l-Muktadab ve’bni’s-Serrâc fi’l-Usûl*, (b.y.: Dâru’l-Cinân li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 2015), 42.

¹³ Bkz. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2:444.

¹⁴ Enes b. Mâlik’ten rivayet edildiğine göre, bir gece Medine halkı gerçekten korktu da bazı insanlar sesin geldiği tarafa gittiler. Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) ise dönerken onlara rastladı. Sesin geldiği tarafa doğru onlardan önce gitmişti. Ebû Talha’nın çıplak bir atına binmiş; kılıç boynunda ve “Korkmayın, korkmayın!” diyordu. Enes (bir diğer rivayette ise Allah Resulü) dedi ki: Biz onu derya bulduk. (Yahut o gerçekten derya

mecâz ile atın طَرْفٌ، جَوَادٌ، فَرْسٌ gibi isimlerine yeni bir isim eklenmiş (ittisâ'); atın sürekli hareket halinde ve hızlı olması, deniz suyunun sürekli hareket halinde olmasına benzetilmiş (teşbih) ve varlığı başkasına bağlı olarak geçici bir vasıf olan hareketlilik vasfının (araz) bir cevhere benzetilmesi suretiyle zihinlerde daha iyi yer edinmesi (te'kid) sağlanmıştır.¹⁵

3. Ta'rib: Yabancı kelimelerin Arapça'ya aktarılması anlamına gelen ta'rib,¹⁶ ıstılâh yollarından biridir. İbn Kemâl Paşa, yabancı bir kelimenin Arap dilinde şu dört şekilde kullanıldığını ifade etmiştir: a. خُرَّاسَان kelimesi gibi Arapça kalıplara uymayan, ancak kendisinde hiçbir değişiklik yapılmadan olduğu gibi Arapça'ya aktarılarak kullanılması. b. حُرْمٌ kelimesi gibi Arapça kalıplara uyan ve kendisinde hiçbir değişiklik yapılmadan Arapça'ya aktarılarak kullanılması. c. آجُر (tuğla) kelimesi gibi Arapça kalıplara uymayan, ancak kendisinde değişiklikler yapılarak kullanılması. d. دِرْهَم kelimesi gibi Arapça kalıplara uyan ve kendisinde değişiklik yapılarak kullanılması.¹⁷

Bir dilde aslolan, o dilin imkânları dâhilinde kendi ıstılâhlarını türetmesidir. Böylece dil, kendi yapı özelliklerini muhafaza eder. Ancak bu, tarihte olduğu gibi her gün yeni teknolojik gelişmelerin yaşandığı bugün de her zaman mümkün olmamaktadır. Bu sebeple ta'rib hakkında Kahire Dil Kurumu şu kararları almıştır: 1. Zaruret halinde, Arapların ta'rib yöntemlerine uymak şartıyla yabancı kelimeler kullanılabilir. 2. Mu'arreb olan kelimelerin yaygın olarak kullanılmış olması durumu dışında Arapça lafızlar tercih edilmelidir. 3. Yabancı kelimeler, Arapların kullandığı fonetik yapıya uygun olarak kullanılmalıdır.¹⁸

4. Naht: Naht, iki ya da daha fazla kelimeyi kısaltarak tek kelime oluşturma anlamına gelir. Örneğin Araplar, iki kelimededen oluşan عَبْدُ شَمْسٍ terkiibinden ism-i mensup yaparken bu iki kelimededen tek kelime türetilip عَبْشَمِيّ (Abduşems'e mensup) demişlerdir.¹⁹ Arapça'da naht şu dört şekilde kullanılır: a. Naht-ı nisbî: Bir şeyin ya da kişinin iki isimden oluşan bir terkiibe nispet edilmesidir. Yukarıda verilen عَبْشَمِيّ ismi bu kısma örnektir. b. Naht-ı fiilî: Bu tür nahtlar genelde bir cümlenin manasına delalet etmek üzere فَعَّلَ vezninde kullanılır. Örneğin حَمْدُ لِلَّهِ fiili, قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ (elhamdu lillah dedi.) cümlesinin kısaltılmış halidir. c. Naht-ı İsmî: İki kelimededen bir isim olarak türetilen nahttır. جَلَمَدٌ ve جَمَدٌ kelimelerinden جَلَمَدٌ (kaya) isminin türetilmesi gibi. d. Naht-ı vasfî: İki kelimededen o kelimelerin ifade ettiği vasfı

imiş.) Hâlbuki insanlar tarafından yavaş bulunan bir at idi. Bkz. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri, *el-Câmiu's-sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts. "Fezâil", 43.

¹⁵ Bkz. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/445.

¹⁶ Emîl Bedî ve Mişal 'Âsî, , *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-lügati ve'l-edeb*, (Beyrut: Daru'l-İlim li'l-Melâyin, 1987), 433.

¹⁷ Şemsettin Ahmed Kemâlpaşazâde, *Ta'ribu'l-kelemti'l-a'cemiyye*, thk. Muhammed Sevâ'î, (Dimeşk: y.y., 1991), 48.

¹⁸ *Mecelletu Mecme'i'l-lügati'l-Arabbiyyeti'l-meleki*, (Bulak: el-Matbaatu'l-Emîriyye, ts.), 1:33-38.

¹⁹ Ahmed İbn Fâris el-Kazvîni, *es-Sâhibi fi fihhi'l-lüga*, tah. Muhammed Ali Beydûn, (b.y.: y.y., 1997), 209.

bildirmek üzere yapılan naht türüdür. Örneğin ضَبَطْرٌ (sert, güçlü, kaba adam) kelimesi ضَبَطَ ve ضَبْرٌ kelimelerinden naht yoluyla elde edilmiştir.²⁰

Naht, az da olsa Arap dilinde ıstılâh oluşturma yollarından biridir. Nitekim تَحْشُورِيّ (تَحْت الشُّعُور) : bilinçaltı), شِبْرَال (شِبْهُ زَلَال) : albüminoit²¹) gibi terimler bu yolla oluşturulmuştur.

1.4. İstılâh Vaz'ında Göz Önünde Bulundurulmuş Hususlar

İstılâh olarak kullanılacak kelimelerin sözlük anlamlarıyla bu kelimelere yüklenen yeni anlamlar arasında bir münasebet olması gerektiği hususu daha önce geçti. Arap dilinde ıstılâh olarak kullanılacak kelimelerde, bu kelimelerin sözlük manasıyla irtibatı farklı açılardan ele alınabilir.²² Ancak bu münasebetler genel olarak mana açısından ve şekil ile ses açısından olmak üzere iki kategoride ele alınabilir.

1.4.1. Mana faktörü: Arap dilinde ortaya konan terimler incelendiğinde birçok terimin ifade ettiği mana ile o terimin sözlük manası arasında son derece yakın bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Bu durum, terimlerin ifade ettiği manaların anlaşılması hususunda çok önemli olumlu katkılar sağlamaktadır. Çünkü toplumun günlük hayatta kullandığı ve manasına hâkim olduğu bir kelimenin, o kelimenin sözlük manasıyla irtibatlı olan ıstılâhî bir manada kullanılması, hem o kelimenin yeni manasının anlaşılması hem de alanın uzmanları tarafından kabul görmesi hususunda etkilidir. Örneğin Basralı dilciler, isimlerin başında gelip onları cerreden harfler için *harf-i cer* terimini kullanmaktadırlar. Bu harflere harf-i cer isminin verilme sebepleri içerisinde mana ile ilgili olanı şudur: Cerr kelimesi sözlükte bir şeyi çekmek, sürüklemek, götürmek manasına gelmektedir.²³ Bu harfler de fiil ya da şibh-i fiilin manasını isme doğru çektikleri/ulaştırdıkları için bu şekilde isimlendirilmiştir.²⁴ Kûfeli dilcilerin bu harfler için kullandıkları *izâfet harfleri* (حُرُوفُ الْخَفِضِ) şeklindeki isimlendirmede de aynı durum söz konusudur. Çünkü izâfet kelimesi sözlükte bir şeyi diğer şeye eklemek, bağlamak, iliştmek, izafe etmek gibi manalara gelir.²⁵ Buna göre bu harfler fiil veya şibh-i fiille isim arasında bağ kurduğu için bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Nitekim Sibeveyh de harf-i cerlerin ifade ettiği bu manaya vurgu yaparak مَرَزْتُ بِرَيْدٍ dediğinde geçişini bâ harfiyle Zeyd'e izafe etmiş/iliştirmiş olursun”

²⁰ Bkz. Emîl Bedî', *Mevsûatu'l-lügati'l-Arabîyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 9:271-272.

²¹ Albuminoit, hayvan organizmasının vücudunun çeşitli organlarına gerekli olan sağlamlık ve sertliği veren proteindir. Bkz. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) "Albuminoit" (Erişim 05 Mart 2020).

²² Geniş bilgi için bkz. Akbaş, *Arap gramerinde kavram ve terminoloji sorunu*, 290 vd.

²³ İbrahim Mustafa vd., "c-r-r", 153.

²⁴ Bkz. Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Mufasssal fî san'ati'l-i'râb*, thk. Ali Bû Melhem, (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1993), 379; Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân ala şerhi'l-Eşmûni ala Elfiyyeti'bnî Mâlik*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2:302. İsimlendirmeye ilgili diğer sebepler için bkz. Fatih Ulugöl, *Arap dili gramerinde şibh-i cümle ve taalluk*, Bilimname dergisi, 2019/37 (2019/1), 485.

²⁵ İbrahim Mustafa vd., "d-y-f", 575.

demektedir.²⁶ İstılâhların seçiminde etkili olan mana faktörü *temyiz, münâdâ, fâil, mef'ül, istifhâm, fîl, emir, nehiv, istiğâse, mübtedâ, haber, hâl, tenâzu'* gibi birçok Arap dili istılâhında da öne çıkmaktadır.

1.4.2. Şekil ve Ses Faktörü: Arap dili gramerinde ortaya konulan ıstılâhların bazısında, ıstılâh seçiminde etkili olan unsurun şekil veya ses olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin aslı harflerinden biri hemze olan fiil için *mehmûz* ıstılâhı,²⁷ kendisine harekeli ref zamiri bitiştiğinde dört harf üzere olan nâkıs fiil için *zû'l-erba'a* ıstılâhı,²⁸ beş harfli kelimelere *humâsî* ıstılâhının kullanılması gibi hususlarda şekil faktörü etkili olmuştur. *İdğâm, rihvet, ibdâl, gunne* gibi ıstılâhların kullanılmasında ise harflerin taşıdığı ses özellikleri etkili olduğu açıktır.

2. Arap Dili Gramerinde İstılâh Farklılıkları

Arap dilinde kullanılan ıstılâhların farklılaşması hususuna geçmeden önce bu ıstılâhların oluşmasına zemin hazırlayan Arap dili çalışmalarının tarihçesine değinmek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Arap olmayan toplumların Arap dilinde bazı bozulmalara sebep olduğu hususu daha önce geçmişti. Arapça'da lahnin artması ve özellikle de bunun Kur'an-ı Kerim okumalarına da yansımaya başlaması üzerine Arap dili çalışmaları başlamıştır. Bunun için yapılan ilk çalışma, Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin (ö. 69/688-89) Kur'an-ı Kerim'i harekelemesidir ki bu çalışma aynı zamanda Arap dili gramerinin oluşumu için de başlangıç sayılmaktadır.²⁹ Nitekim gerek noktalama gerekse i'râba dair bazı nahiv meselelerini ele alan ilk kişinin Ebu'l-Esved olması sebebiyle o Arap dili gramerinin kurucusu sayılmaktadır. Daha sonra Nasr b. Âsım (ö. 89/708 [?]), Anbese b. Ma'dân (ö. 100/718[?]), Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (ö. 117/735), Abdullah b. Ebî İshak el-Hadramî (ö. 117/735), İsâ b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766) gibi dilciler nahiv ilminin doğuş sürecine katkı sunmuşlardır.³⁰

Dildeki bozulmanın en fazla yaşandığı yerin Irak-Basra olması sebebiyle dil kurallarının belirlenmesi ile ilgili çalışmalar ilk olarak orada başlamıştır. Ayrıca Temim ve Kays kabileleri gibi fasih Arapça konuşanların bu bölgede yaşaması, bölgenin coğrafi özellikleri sebebiyle fasih bedevîlerin kullandığı Arap diline dair malzemeleri elde etme imkânının olması, *Mirbed* gibi hitabet ve şiir yarışmalarının düzenlendiği panayırlara ev sahipliği yapması bu çalışmaların ilk olarak Basralı dilciler tarafından Basra'da gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır.³¹ Nahiv ilminin doğuşundan sonraki gelişme dönemi Basralı ve Kûfeli dilcilerin çalışmalarıyla meydana getirilmiştir. Bu dönemde Basra mektebinden Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Yûnus b. Habîb (ö. 182/798), Sibeveyhi (ö.

²⁶ Ebû Bişr Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, tah. Abdusselam Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), 1:421.

²⁷ Muhammed Semir Necîb el-Lübdî, *Mu'cemu'l-mustalahâti'n-nahviyye ve's-sarfîyye*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1985), 236.

²⁸ Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi ilmi's-Sarf*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 270.

²⁹ Bkz. M. Nihad Çetin, "Arap", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/276-309.

³⁰ Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydî, *Tabakatu'n-nahviyyin ve'l-luğaviyyin*, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (b.y.: Daru'l-Me'ârif, ts.), 21 vd.

³¹ Bkz. İsmail Durmuş, "Nahiv", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/300-306.

180/796) ve Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]); Kûfe mektebinden Ru'âsî (ö. 187/803), Muâz b. Müslim (ö. 187/803), Kisâî (ö. 189/805) ve Ferrâ (ö. 207/822) Arap dili gramerinin ilerlemesinde etkili olmuşlardır.

Olgunluk devresi ise aynı şekilde her iki mektep tarafından gerçekleştirilmiş olup bu dönem, Mâzini (ö. 249/863) ve İbnü's-Sikkî (ö. 244/858) dönemi ile Müberred (ö. 286/900) ve Sa'leb (ö. 291/904) dönemlerini kapsar. Bu dönemde daha çok şerh, ikmal ve ihtisar faaliyetleri yapılmış, ıstılâhlar tamamlanmış ve ıstılâhlara dair tanımlar gözden geçirilmiştir. Nahiv ilminin olgunlaştığı bu dönemde dilciler arasında tartışmalar kızışmış ve tartışma meclislerinde Basralı dilciler Sibeveyhi'nin görüşlerine, Kûfeli dilciler ise Ferrâ'nın görüşlerine dayanmışlardır. Bu dönemde dışarıdan gelen bazı saldırıların akabinde her iki şehirde de meydana gelen kargaşa nedeniyle dilcilerin IX. asrın son yarısında Bağdat'a gitmesiyle bu dönem sona ermiştir. Her iki ekolün temsilcileri bir müddet Bağdat'ta da münazaralarına devam etmiş, fakat kısa bir zaman sonra mezhep taassubu ve ihtilâflar zayıflamaya başlamıştır.

Ebu'l-Esved ed-Düeli, dil ile ilgili çalışmalarını yürütürken bir taraftan da Arap dili ıstılâhları hususunda kendisinden sonra gelen dilcilerin önünü açmıştır. Örneğin onun إِذَا إِذَا كَسْرَتْ فَمِي إِذَا كَسْرَتْ فَمِي إِذَا صَمَمْتُ فَمِي إِذَا صَمَمْتُ فَمِي (ağzımı açtığımda), إِذَا كَسْرَتْ فَمِي إِذَا كَسْرَتْ فَمِي (ağzımı yumduğumda), إِذَا كَسْرَتْ فَمِي إِذَا كَسْرَتْ فَمِي (ağzımı/dudaklarımı aşağı doğru indirdiğimde) ve فَإِذَا أَتَّبَعْتُ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ عَتَّةً (Bunlardan birinin peşine gunne yaparsam)³² şeklinde kendisinden rivayet edilenler incelendiğinde i'râba dair fetha, zamme ve kesre kavramlarının temelini attığı sonucuna ulaşılabılır. Daha sonra Ebu'l-Esved'in talebeleri, bu vb. kavramları daha da netleştirerek Arap diline kazandırmışlardır. Örneğin yukarıda Ebu'l-Esved'den nakledilen rivayette geçen gunneyi daha sonra talebesi Nasr b. Âsım *tenvîn* şeklinde ifade edecektir.³³ Günümüze ulaşmış olan Sibeveyhi'ye ait *el-Kitâb* isimli eserde de yüzlerce ıstılâh kullanılmıştır ki bunlardan bazısını Sibeveyh vaz'etmiş, bazısını ise hocası Halil b. Ahmed ve onun hocalarından nakletmiştir.³⁴

Halil b. Ahmed, Sibeveyhi, Ferrâ (ö. 207/822) gibi ilk dönem dilcilerinin eserleri incelendiğinde bazen aynı konuda her dilcinin farklı bir ıstılâh kullandığı görülmektedir. Hatta aynı dilcinin bir konuda bazen farklı ıstılâhlar kullandığı da vâkidir. Örneğin Sibeveyhi, bir kelime ya da cümleyi niteleyen öge için bazen *sıfat* bazen *na't* bazen de *vasıf* terimlerini kullanmıştır.³⁵ Bu durumun en temel sebeplerinden biri de nahiv ilminin henüz gelişim aşamasında olmasıdır ki esasında bütün ilimler doğuş ve gelişim aşamasında farklı ıstılâhlar kullanmakta, bu ıstılâhlar zaman içerisinde değişmekte veya netlik kazanıp yerleşmektedir. Buna binaen dilcilerin vaz'ettiği ıstılâhlardan bazısı günümüze kadar

³² Bkz. Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebi Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, tah. İhsan Abbas, (Beirut: Daru Sadır, ts.), 2:537.

³³ Bkz. Zübeydî, *Tabakatu'n-nahviyyin ve'l-luğaviyyin*, 27 vd.

³⁴ Selam Bezzî Hamza, *Teşekkülü'l-mustalahi'l-basit fi Kitâbi Sibeveyhi beyne'l-ma'ne'l-mu'cemi ve'l-ma'ne'l-ıstılâhi*, (Tunus: el-Mecelletu'l-Mu'cemiyye, 2004), 16.

³⁵ Bu kullanımlar için bkz. Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2:27 - 2:33 - 1:128.

kullanılarak varlığını sürdürmüşken bazısı vaz'edildiği dönemde satır aralarına hapsolmuştur. Örneğin Sibeveyhi'nin kitabında geçen *mübtedâ* ıstılâhı asırlar boyunca dilciler tarafından kabul görerek kullanılagelmiş ve günümüze ulaşmıştır. Sibeveyhi'nin kullandığı *mübtedâ* kavramı yerine Kûfe dil mektebine mensup olan Sa'leb (ö. 291/904) *misâl* kavramını kullanmıştır,³⁶ ancak bu kavram kendi mezhep mensuplarınca bile kabul görmemiş ve unutulmuştur. Aynı şekilde nahiv ilminin gelişim evresinden sonra bazı dilciler yeni terimler ortaya atmışlardır ki bunlar ilk dönem Basralı ve Kûfeli dilcilerin kullanmış olduğu terimler değildir. Örneğin Müberred'in *el-Muktadab* adlı eserinde kullandığı *mef'ûlün fih* ve *cevâb-ı şart* gibi bazı terimlerin Müberred'den önce bir geçmişi yoktur.³⁷

İstılâh farklılıkları, kimi zaman Basralı ve Kûfeli dilciler arasında meydana gelmişken kimi zaman ise aynı mezhebe mensup dilciler arasında vukû bulmuştur. Nitekim Ebu't-Tayyib el-Lügavî'nin (ö. 351/962) de ifade ettiği üzere Ferrâ birçok konuda hocası Kisâî'ye (ö. 189/805) muhalefet etmiştir.³⁸ Ancak ihtilaflar daha çok Kûfeli dilciler ile Basralı dilciler arasında meydana gelmiştir. Esasında Kûfe mektebine mensup dilciler, grameri başlangıçta Basralılar'dan almış, fakat bir müddet sonra her iki ekole mensup dilciler arasında meydana gelen taassup, kimi zaman şiddetli tartışmalara sebep olmuştur ve iki mektep arasında cereyan eden bu ihtilaflar ilk olarak ıstılâhlarda kendisini göstermiştir. Başta Ferrâ olmak üzere Kûfeli dilciler, Basralı dilcilerin nahiv alanındaki etkisini kırmak ve kendilerine alan açıp varlıklarını ortaya koymak için Basralı dilcilerin ortaya koyup kullandıkları birçok ıstılâhı değiştirip kendilerine özgü bazı ıstılâhlar ortaya koymuşlardır.³⁹ Örneğin Basralılar'ın kullanmış olduğu *munsarif* ıstılâhı yerine Kûfeliler *mecrî* ıstılâhını, *cer* ıstılâhı yerine *hafd*, *zarf* ıstılâhı yerine *sıfat*, *fasıl zamiri* ıstılâhı yerine *'imâd*, *nidâ* ıstılâhı yerine *duâ* ıstılâhını kullanmışlardır.⁴⁰

Yukarıda ifade edilenlerden de anlaşılacağı üzere Arap dili gramerinde ıstılâhlar hususunda ortaya çıkan ihtilaflardan bazısı sırf taassuptan kaynaklanmakta bazısı ıstılâhlar için tercih edilen kelimenin eş anlamlılarının kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bazen de bir mana için kullanılan lafızlarla ıstılâhın değil, bu lafzın ifade ettiği sözlük manasının kastedildiği görülür ki bununla konunun farklı yönlerinin ortaya konması, konunun daha iyi anlaşılması amacıyla benzetmelerin amaçlandığı görülür. Örneğin Sibeveyhi'nin *hâl* konusu için *hâl* teriminin yanında *mef'ûlün fih*, *sıfat*, *haber*, *mef'ûlün bih*, *mevkû'un fih* lafızlarını kullanmasının sebebi budur.⁴¹ Bazen de dilcilerin metotları ve etkilendikleri diğer ilimler farklı ıstılâhlar kullanmalarına sebep olmuştur. Örneğin Basralı dilciler, kelâmcı ve felsefecilerden çok etkilendikleri için bazı ıstılâhlar

³⁶ Ebû'l-Abbâs Sa'leb Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî, *Mecâlisu Sa'leb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (Mısır: Daru'l-Me'ârif, 1960), 1:42.

³⁷ Nesîme Hammâr, Tetavvuru'l-mustalahi'n-nahviyye fi't-turâsi'l-Arabî, *Mecelletu mumâresâti'l-lugaviyye*, 5/1, (2011), 37.

³⁸ Ebû't-Tayyib Abdülvâhid b. Ali el-Halebi el-Lügavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 106.

³⁹ Bkz. Ahmed Şevkî Abdusselam Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 167-168; Kavzî, İvaz Ahmet, *el-Mustalahu'n-Nahvi Neş'etuhu ve Tatavvuruhu*, 162.

⁴⁰ Bkz. Durmuş, 2006.

⁴¹ Muhammed Abdurrahman Hacûc, *Te'addudu'l-mustalahâti'l-lugaviyye*, 228.

kullanmışlardır ki, felsefecilerden çok fazla etkilenmemiş olan Kûfeli dilciler bu ıstılâhlar yerine başka ıstılâhlar kullanmışlardır. Örneğin Arap dili gramerinde kullanılan *zarf* ıstılâhı Basralılara aittir. Bu kelime Arapça'da kap manasına gelir. Zarf kelimesinin Arap dili gramerinde mekân ve zaman manasını ifade etmek üzere seçilmiş olması, bunu kullanan dilcilerin felsefeden etkilenmiş olduklarını göstermektedir. Çünkü bu kelime birçok filozof tarafından mekân anlamında kullanılmıştır. Kûfeli dilciler ise bu manayı ifade etmek üzere daha çok *mahal* ve *sıfat* terimlerini kullanmışlardır.⁴²

Gerek nahiv gerek belâgat ilimlerinde kullanılan bazı ıstılâhlar dikkatle incelendiğinde bu ıstılâhların özellikle tercih edilmesindeki en temel etkenin dinî duygu ve inançlar olduğu görülecektir. Kullanılagelen ve yaygınlaşmış bir kavramın kullanımının bazen terk edildiği, bunun yerine çok bilinmeyen yeni bir ıstılâhın kullanıldığı görülür. Bu ıstılâhların kullanılma sebebinin dinî temele dayandığı hususu, bazen o ıstılâhı vaz'eden dilci tarafından bizzat açıkça ifade edilmişken bazen de bu husus sonradan gelen dilciler tarafından ortaya konmuştur. İstılâhlar içerisinde dinî inanç ve duyguların etkili olduğu bazı ıstılâhlar şunlardır:

2.1. Sıla

Arap dilinde kelâmın manasını pekiştirmek için kullanılan, ancak i'râp açısından bir etkisi olmayan bazı harfler vardır. Bunlar *أَنَّ، مَا، لَا، مِنْ، أَلْبَاءُ* harfleridir.⁴³ Bu harfler, kelâmdaki lafızların artmasını sağlamak suretiyle kelâmın lafızlarını kuvvetlendirir ki bu da mananın daha fazla pekişmesini sağlar. Örneğin *مَا إِنْ رَأَيْتَ زَيْدًا* (Zeyd'i gerçekten görmedim.) cümlesinde bulunan *إِنْ* edatı cümledeki nefiy anlamını pekiştirmiştir. Bu edatlar, Arap dili gramerine dair kitaplarda *zâid harfler* diye isimlendirilmektedir.⁴⁴

Halil b. Ahmed, *el-Cümel* adlı eserinde bu tür harfleri ifade etmek için bazen *zâid* bazen *haşv* bazen de *sıla*⁴⁵ kelimelerini kullanmıştır. Sibeveyhi de *el-Kitâb*'da bazen *haşv* bazen de *lağv* kelimelerini kullanmıştır.⁴⁶ Basra mektebine mensup dilciler bu hususta *ziyâde* ve *lağv/ilğâ* kelimelerini, Kûfeli dilciler ise daha çok *sıla* ve *haşv* kelimelerini tercih etmişlerdir.⁴⁷

Yukarıda ifade edilen kelimelerden *zâid* sözlükte “fazla, ziyade, ilave olan”; *lağv* “boş, faydasız, yersiz söz”; *haşv* “fazla, faydasız, gereksiz”; *sıla* ise “ulaşma, alaka, bağ” gibi

⁴² Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kûfe*, (Mısır, Şeriketu Mektebeti Matbaati Mustafa el-Bâbî, 1958), 310.

⁴³ Zemahşeri, *el-Mufasssal*, 423.

⁴⁴ Bkz. Hasan b. Kasım el-Murâdî, *el-Cene'd-dâni fi hurûfi'l-meânî*, thk., Fahrettin Kabâve - Muhammed Nedim Fadıl, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 22; Muvaffakuddîn Yaiş b. Ali b. Yaiş b. Muhammed, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşeri*, thk., Emîl Bedî' Yakub, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 4:450; Sabbân, , *Hâşiyetü's-Sabbân*, 1:364.

⁴⁵ Ebü Abdîrrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *el-Cümel fi'n-nahv*, thk., Fahrettin Kabâve, (byy: y.y., 1995), 194-319-320.

⁴⁶ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3:111 - 4:220.

⁴⁷ Ebü Zekeriyya Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'an*, thk. İmaduddin b. Seyyid, (Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 2011), 1:56-57; İbn Yaiş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 5:64.

anlamalara gelmektedir.⁴⁸ Kelâmın manasını pekiştiren harfler için zâid, lağv, haşv gibi kelimeleri kullanan dilciler, bununla bu harflerin boş bir söz, işe yaramayan birer kelime ve cümlede bulunması ile bulunmaması arasında hiçbir fark olmadığı anlamını kastetmezler. Asıl ifade etmek istedikleri şey, bu harflerin cümle içerisinde i'râb açısından hiçbir etkisinin olmadığı ve kelimada *asıl söylenmek istenen anlamın* onsuz da ifade edilebileceğidir. Örneğin *فِيمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ لَئِنَّ لَهُمْ* "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın."⁴⁹ ayet-i kerimesinde bulunan ما harfi zâittir. Bu sebeple de bâ harfinin رَحِمَهُ kelimesini cer etmesine engel teşkil etmemiştir. Ayrıca yukarıdaki cümle, *فَإِنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ لَئِنَّ لَهُمْ* şeklinde ifade edilmiş olsa bu haliyle de Hz. Peygamberin Allah'ın rahmeti sebebiyle onlara yumuşak davranmış olduğu ifade edilmiş olurdu. Bu harfler mana açısından ise cümlenin anlamını pekiştirmektedir ki bu hususu dilciler açık bir şekilde ifade etmektedirler. Örneğin İbn Cinnî, "Arapların kelimada zâid olarak kullanılan her harf o cümlenin ikinci defa tekrarı hükmündedir"⁵⁰ diyerek bu harflerin pekiştirme yönüne dikkat çekmiştir. Ayrıca bu harflerin cümleye farklı katkılarının olduğu da ifade edilmiştir. Sözelimi Şeyh Radıy (ö. 688/1289'dan sonra) zâid harflerin cümleye hem lafzî hem de manevî bazı faydalarının olduğunu ifade etmiştir. Manevî faydasının, cümlenin manasını takviye etmek olduğunu söyledikten sonra lafza yönelik faydasının ise lafzî süslemek, ziyadenin daha fasih olması, vezin uyumunu sağlaması ve kelâmda seci' üslûbunun güzel bir şekilde eda edilmesi gibi faydalar olduğunu ifade etmiştir.⁵¹

Her ne kadar zâid, lağv ve haşv gibi kavramlarla neyin kastedildiği açıkça ifade edilmişse de bazı dilciler, bu harflerin Allah Teâlâ'nın kelâmında da kullanılmış olması sebebiyle mezkûr terimlerin kullanılmasını hoş karşılamazlar. Çünkü bu kavramların akla ilk getirdiği şey faydası olmayan, gereksiz ve boş söz gibi olumsuz anlamlardır. Böyle bir mananın Kelâmullah için kullanılması ise edebe uygun görülmemiştir. Akla gelen bu olumsuz manalardan dolayı Kur'an-ı Kerim'de, içerisinde bu harflerden birinin geçtiği hemen hemen her ayet hakkında müfessirlerin, yanlış anlamaların önüne geçmek için bu harflerin niçin kullanıldığını ifade eden açıklamalar yaptıkları görülmektedir.⁵² Bundan dolayı bazı dilciler bu harfler için *sıla* teriminin kullanılmasının daha uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Bu harflere sıla denmesinin sebebi ise kendileri aracılığıyla yukarıda ifade edilen faydalara ulaşılmasıdır.

⁴⁸ Bkz. İbrahim Mustafa vd., "z-y-d", 428 - "l-g-v", 882 - "h-s-v", 219 - "v-s-l", 1094.

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/159.

⁵⁰ İbn Cinnî'ye nispet edilen bu söz için bkz. Murâdî, , *el-Cene'd-dâni*, 87.

⁵¹ Bkz. Radıyyüddin Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdi, *Şerhu'l-Kâfiye*, thk. Yahya Beşir Mısri, (Riyad: Câmîatu'l-İmam Muhammed b. Su'ud el-İslamiyye, 1996), 4:1371-1372.

⁵² Bkz. Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid İbn Abdilmaksud, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1:432; Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşeri, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-tevil*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 1:431; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmed el-Berdûni - İbrahim el-Atfiş, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 4:248; Nâsirüddin Abdullah b. Ömer el-Beyzâvi, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-tevil*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997), 2:45.

Kur'an-ı Kerim'de geçen harfleri isimlendirme hususunda hassasiyet gösteren dilcilerden biri de İbn Hişâm (ö. 761/1360)'dır. O, Fahrüddin er-Razî'nin (ö. 606/1210) bile zâid kelimesini “manası olmayan harf” olarak yanlış anladığını ve bu sebeple de zâid denen harfler hakkında kabul edilemeyecek yorumlar yaptığını ifade edip şöyle demiştir: “İ'râb yapan kişinin Allah Teâlâ'nın kitabında olan bir harf için 'zâddir' demekten kaçınması gerekir. Çünkü zâid denince akla ilk gelen şey onun bir manasının olmadığıdır. Allah'ın kelamı ise bundan münezzehtir.”⁵³

2.2. Mansûb ale't-ta'zîm

Cümle içerisinde Allah Teâlâ'nın lafza-i celâli geçtiği zaman dilcilerin özel bir hassasiyet gösterdikleri bilinmektedir. Bu hassasiyete binaen cümle içerisinde lafza-i celâl hakkında konuşulduğunda “Allah” ismi yerine “lafza-i celâl” ve “ism-i şerîf” gibi saygı ve hürmete delalet eden bazı ifadelerin kullanıldığı görülür.⁵⁴ Bu husus tamamıyla Allah Teâlâ'ya karşı duyulan saygı ve onun ismine karşı gösterilen hürmetten kaynaklanmaktadır. Nitekim lafza-i celâl dışındaki isimlerin i'râbı yapılırken o isimler doğrudan söylenir. Örneğin *أَكْرَمَ زَيْدٌ عَمْرًا* (Zeyd Amr'a ikram etti.) cümlesinde geçen *زَيْدٌ* ve *عَمْرًا* isimlerinin i'râbı yapıldığında “*زَيْدٌ* fâildir, *عَمْرًا* mef'ülün bih'tir” denir.

Lafza-i celâlin cümle içerisinde mef'ül konumunda olması durumunda bazı dilciler, buna doğrudan mef'ül denmesinin edebe aykırı bir davranış olduğunu ifade etmişlerdir. Bu hassasiyetin sebebi muhtemelen, mef'ül teriminin “*üzerinde fülün etkisinin meydana geldiği isim*”⁵⁵ anlamına gelmesidir. Bu manadan hareketle Allah Teâlâ'nın ism-i şerifi hakkında mef'ül teriminin kullanılması hoş karşılanmamıştır. Buna göre örneğin *أَسْتَعْفِرُ اللَّهَ* cümlesinin i'râbı yapıldığında lafza-i celâl hakkında mef'ül yerine *mansûbun ale't-ta'zîm* denir.

Bu hususta hassas olan dilciler arasında, yazdıkları eserlerde konuya özel bir bölüm ayıranlar da bulunmaktadır. Örneğin Zeynuddin el-Asârî (ö. 828/1425), *Elfiyye*'sinin sonunda lafza-i celâlin i'râbı yapılacağı zaman Allah Teâlâ'ya karşı edebe riayet edilmesi hakkında bir fasıl açmış ve *سَأَلْتُ اللَّهَ* (Allah'tan istedim.) gibi lafza-i celâlin mef'ül olmak üzere mansûb olduğu yerlerde mansûbun ale't-ta'zîm denmesi gerektiğini şu beyitle ifade etmiştir:

وَفِي سَأَلْتُ اللَّهَ فِي التَّغْلِيمِ ... تَقُولُ مَنْصُوبٌ عَلَى التَّعْظِيمِ⁵⁶

⁵³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî, *Kavâidil-irâb*, (Kocevi şerhiyle birlikte), thk. İsmail İsmail Merve, (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muasır, 1995), 180.

⁵⁴ Bkz. Murâdî, Hasan b. Kasım, *Tavdîhu'l-makâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk., Abdurrahman Ali Selman, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2008), 2:777; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2010), 282; Ali b. Muhammed el-Eşmûnî, *Menhecû's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2:113; Mustafa el-Galâyyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 3:114.

⁵⁵ Tahir Yusuf el-Hatîb, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'l-irâb*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 425.

⁵⁶ Zeynuddin Şa'bân b. Muhammed b. Dâvûd el-Asârî, *Kifâyetü'l-gulam fi irâbi'l-kelem*, thk. Züheyr Zahid - Hilal Nâci, (Beyrut: Mektebetu'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1987), 109.

2.3. Bedel-i mutabık

Arapça'da bir ifadeyi pekiştirmek ve daha açık hale getirmek için zikredilip i'râb hususunda vasitasız olarak önceki ifadeye tâbi kılınan ve asıl söylenmek istenen ögeye *bedel* denir. Bedelden önce geçen metbû'a ise *mübdelün minh* denir.⁵⁷ Örneğin جَاءَ صَدِيقُ خَالِدٍ (Dostun Halit geldi.) cümlesinde خَالِدٍ kelimesi bedel, صَدِيقُ ise mübdelün minh'tir. Bu cümlede, gelmiş olduğu asıl söylenmek istenen isim Halit'tir. Önce geçen صَدِيقُ ifadesi, muhataba خَالِدٍ ismini zikretmeden önce sırf bir ön hazırlık olsun diye zikredilmiştir. Ayrıca dikkat edilirse خَالِدٍ ismi, i'râb cihetiyle atf harfi gibi bir vasita olmaksızın صَدِيقُ ismine tâbi olarak merfû kılınmıştır.

Arap dilcilerine göre dört çeşit bedel vardır. Bunlardan birincisi, bedel ile mübdelün minh'in aynı şey olduğu *bedel-i küll*'dür. Örneğin إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “Bizi doğru yola, kendilerine ni’met verdiklerinin yoluna ilet.”⁵⁸ ayet-i kerîmelerinde geçen صِرَاطَ الَّذِينَ مُسْتَقِيمٌ kısmı الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ifadesinden bedeldir ve bu bedel bedel-i küll'dür. Çünkü her iki ifade de aynı şeyi anlatmaktadır. İkincisi bedel türü, bedelin mübdelün minh'ten bir cüz olduğu *bedel-i ba'z mine'l-küll*'dür. Örneğin جَاءَ الْقَوْمُ رُبُعُهُمْ (Kavmin dörtte biri geldi.) cümlesinde رُبُعُهُمْ ifadesi, الْقَوْمُ ifadesinden bedel-i ba'z'dır. Çünkü dörtte birlik kısım kavmin bir cüzüdür. Bedelin üçüncü kısmı, bedelin mübdelün minh'in şâmil olduğu bir özellik veya ona ait bir şey olduğu *bedel-i iştimâl*'dir. Bedel-i iştimâlde bedel, mübdelün minh'in aynısı olmadığı gibi ondan bir cüz de değildir. Örneğin نَفَعَنِي الْأُسْتَاذُ عِلْمَهُ (Hocanın ilmi bana fayda verdi.) cümlesinde عِلْمَهُ ifadesi, الْأُسْتَاذُ isminin bedel-i iştimâlidir. Çünkü ilim, hocanın tamamı veya bir parçası değil, onun sahip olduğu bir vasfıdır. Dördüncü bedel türü ise bedel-i mübâyindir ki o da üç kısımdır. Birinci kısım, yanlış söylenen şeyin doğrusunun kendisiyle söylendiği *bedel-i galat*'tır. Örneğin kişi, “öğrenci geldi” diyecekken sürç-i lisân ederek جَاءَ الْأُسْتَاذُ (Hoca geldi.) dediğinde, bu yanlışlığı düzeltmek için hemen bunun peşine bedel olan lafzı zikrederek جَاءَ التَّلْمِيزُ diyerek التَّلْمِيزُ kelimesini bedel-i galat olarak zikreder. İkinci kısım ise sürç-i lisân sebebiyle değil de unutmaya sebebiyle yapılan yanlış ifadeyi düzeltmek için zikredilen *bedel-i nisyân*'dır. Örneğin Halit'in Mısır'a gittiğini unutup da Irak'a gittiğini söyleyen kişi, Halit'in Mısır'a gittiğini hatırladığında سَافَرَ خَالِدٌ إِلَى الْعِرَاقِ إِلَى مِصْرَ diyerek bedel-i nisyânı zikreder. Bu

⁵⁷ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 3:183.

⁵⁸ Fatiha, 1/6-7.

bedel türünün üçüncü kısmı ise söylenen şeyden vazgeçip başka bir şey söylendiğinde yapılan *bedel-i idrâb* kısmıdır. Muhataba önce kalemi almasını emreden kişinin bundan vazgeçip kâğıdı almasını emrederek söylemiş olduğu *حُدِّ الْقَلَمَ الْوَرَقَةَ* sözü *bedel-i idrâba* örnektir.⁵⁹

İbn Mâlik gibi bazı dilciler, bedelin birinci türü için *bedel-i küll* terimi yerine *bedel-i mutâbık* terimini kullanmışlardır.⁶⁰ Bunun en temel sebebi, meselenin dinî boyutuyla ilgili olarak bazı dilcilerin sahip oldukları hassasiyettir. Çünkü bedel olarak gelen lafız bazen lafza-i celâl olabilmektedir. Örneğin *كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ* “Bu Kur’an, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye lâyık, göklerdeki ve yerdeki her şey kendisine ait olan Allah’ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.”⁶¹ ayet-i kerimesinde geçen lafza-i celâl, kendisinden önceki *الْحَمِيدِ* veya *الْعَزِيزِ* isminden bedel olmak üzere mecrûrdur ve bu bedel, *bedel-i küll* diye isimlendirilen bedel türüdür. *Bedel-i mutâbık* istılâhını kullanan dilcilere göre *bedel-i küll* istılâhındaki *küll* lafzı akla cüzü getirmektedir. Yani bir küll varsa o küllü meydana getiren cüzler de vardır. Hâlbuki Allah Teâlâ tek bir varlıktır, parçalardan oluşmaz ve onun varlığı parçalara ayrılamaz. Allah’ın birçok sıfatı vardır, ancak zâtı sıfatlarından meydana gelmez. Bu sebeple de Allah Teâlâ’nın sıfatlarının ve fiillerinin çokluğu onun zâtının tecezzî ya da taaddüd edebileceği manasına gelmez. İşte bu sebeple -özellikle bedel olan lafzın Allah’ın isim ve sıfatlarından biri olması durumunda- *bedel-i küll* istılâhını kullanmak uygun görülmemiştir.⁶²

2.4. Zarf-ı hâs

Arap dilinde, bir fiilin meydana geldiği zamanı ya da mekânı bildirip içinde *في* manası taşıyan isimlere *zarf* denir.⁶³ Zarflar tıpkı câr-mecrûrlar gibi bir fiil veya şibh-i fiile taalluk ederler. Bunların taalluk ettiği kelime/*müteallak*, bazen *قَرَأَ، دَهَبَ، وَقَفَ، أَكَلَ* (yedi, durdu, gitti, okudu...) gibi husûsî manalı olur bazen de *كَانَ، حَدَّثَ، ثَبَّتَ، وَجَدَ، اسْتَقَرَّ* (oldu, meydana geldi, gerçekleşti) gibi umûmî manalı olur. Cümle içerisinde mezkûr veya mahzûf olup husûsî manalı bir müteallaka taalluk eden zarflara *zarf-ı lağv* denir. Örneğin *يَمُتُّ مَسَاءً* (Akşam uyudum.) cümlesinde zarf olan *مَسَاءً* kelimesi, uyuma fiilinin zamanını bildirir ve *يَمُتُّ* fiiline

⁵⁹ Bkz. Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensâri, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti'bni Mâlik*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâî, (b.y.: Dâru'l-Fikr li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', ts.), 3:363 vd.; Eşmûni, *Menhecü's-sâlik*, 3:3-5.

⁶⁰ Bkz. Ebû Abdillâh Cemâlüddin Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi, *Elfıyye*, (b.y.: Dâru't-Teâvun, ts.), 49.

⁶¹ İbrâhîm, 14/1-2.

⁶² Bkz. Ebû Abdillâh Cemâlüddin Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi, *Şerhu'l-kâfiyeti's-şâfiye*, thk., Abdulmün'im Ahmed, (Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, ts.), 3:1277; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 3:364.

⁶³ Bkz. Eşmûni, *Menhecü's-sâlik*, 1:485; Celaluddin es-Süyûti, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*, thk., Abdulhamid Hindâvi, (Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikıyye, ts.), 2:137; Mehmet Zihni Efendi, *el-Muktadab*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 2008), 202.

taalluk eder. Bu fiil husûsî manalı bir fiil olduğu için مَسَاءٌ kelimesi zarf-ı lağv olur. Bu tür zarflarda müteallakın karine olmaksızın hazfedilmesi caiz değildir. Çünkü cümle içerisinde anlatılmak istenen asıl mana müteallak olmaksızın anlaşılabilir. Örneğin yukarıda verilen örnekte نَبْتُ fiilinin hazfedilmesi durumunda söylenmek istenen mananın sadece مَسَاءٌ kelimesiyle ifade edilmesi mümkün değildir. Zarfın müteallakının umûmî manalı olması durumunda ise bu zarfa zarf-ı müstakar denir. Örneğin رَأَيْتُ طَائِرًا فَوْقَ الْغُصْنِ (Dalın üzerinde bulunan bir kuş gördüm.) cümlesinde zarf olan فَوْقٌ kelimesi, umûmî manalı olup hazfedilmiş olan كَانَتْ كَانَتْ gibi bir kelimeye taalluk etmektedir ve bu sebeple de zarf-ı müstakardır. Müteallakın umûmî manalı olması durumunda müteallakın hazfedilmesi vacip olur. Çünkü bu durumda zarf, hazfedilen bu müteallakın manasını ifade etmede herhangi bir karineye ihtiyaç duymaksızın kendi başına yeterlidir. Bu yeterliliğin sebebi, müteallakın husûsî bir manaya sahip olmayıp “olmak”, “meydana gelmek”, “gerçekleşmek” gibi kolayca anlaşılabilen umûmî bir manaya sahip olmasıdır.⁶⁴ Dileler, hazfedilen amilin manasının ve bu amilin taşıdığı zamirin zarfa intikal ettiğini ifade etmişlerdir. Buna göre hazfedilen amilde bulunan zamir artık o amilin değil, zarfın mamulüdür. Mananın ve amilin zamirinin zarfa intikal edip onda karar kılmış olması sebebiyle bu tür zarflara zarf-ı müstakar denmiştir.⁶⁵

Lağv kelimesinin “boş, faydasız, yersiz söz” gibi manalara geldiği daha önce ifade edilmişti. Husûsî manalı bir fiil veya şibh-i fiile taalluk eden zarflara zarf-ı lağv denmesinin sebebi, bu zarfların, zarf-ı müstakarrın aksine, hazfedilen amilin manasını ve bu amilin zamirini taşımasıdır. Yani bu zarf türü, hem amilin manası hem de zamir hususunda boştur.⁶⁶ Bu isimlendirmenin diğer bir sebebi ise kelâmın bu zarflar olmaksızın da tamamlanabilmesidir. Yani bunlar cümle içerisinde fazladır.⁶⁷

Zarf-ı lağv terimiyle kastedilen mana her ne kadar yukarıda ifade edildiği vecihler üzere nahiv ilmi açısından değerlendirilmiş olsa da bu terimin lügatte ifade ettiği mananın “boş, gereksiz” gibi olumsuz bir durumu akla getirmesi, bazı dilcileri bu terime tepki gösterme ve bu terimin kullanılmasına mesafeli yaklaşma gibi bir tavır sergilemeye sevk etmiştir. Çünkü Kur’an-ı Kerim ile hadis-i şeriflerde bu tür zarflar çokça bulunmakta ve bu terimin sözlük manası, ayet-i kerimeler ve hadis-i şerifler hakkında olumsuz bir izlenime sebebiyet vermektedir. Bu sebeple bazı dilciler, bu ıstılâhı kullanmak yerine bunun yerine başka bir ıstılâh kullanma yoluna gitmişlerdir. Bu dilcilere göre bu tür zarfların

⁶⁴ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, (Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.),2:413.

⁶⁵ Bkz. Zeynüddin el-Vakkâd Halid b. Abdillâh el-Cercâvî el-Ezherî, *Mûsilu't-tullâb ilâ kavâidi'l-i'râb*, thk., Abdülkerim Mücahid, (Beyrut: Dâru'r-Risale, 1996), 82; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1:232.

⁶⁶ Bkz. Mustafa Muhammed ed-Düsûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî 'alâ Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'arîb*, thk. Abdusselam Muhammed Emin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2:545.

⁶⁷ Şeyhzâde Muhammed b. Mustafa el-Kocevî, *Şerhu kavâ'idi'l-i'râb*, thk. İsmail İsmail Merve, (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muasir, 1995), 73.

müteallakının husûsî bir fiil olması sebebiyle bunlar için *zarf-ı hâs* terimini kullanmak daha uygundur.⁶⁸

2.5. Fâsıla

Belâgat ilminin bir şubesi olan Bedî' ilmi, sözün lafız ve mana yönüyle güzellik ve ahengini ele alır. Lafızla ilgili güzelliklerin (el-muhassinâtü'l-lafziyye) ele alındığı konulardan biri de *seci'*dir (السَّجْعُ). Seci', sözlükte “güvercin, kumru vb. kuşların sonlarda aynı ses ögesini tekrar ederek ötmesi, dişi devenin tek düze ve uzun sesler çıkararak inlemesi, iki şeyin doğrulup düzgünleşerek birbirine denk ve benzer hale gelmesi” gibi manalara gelir. Bir belâgat ıstılâhı olarak ise “daha çok nesir halindeki metinlerde ifade bölüklerinin (fıkra) sonlarının aynı kâfiye veya aynı vezinde ya da her ikisinde aynı olması” diye tanımlanır. Bu tanımla nesirde meydana gelen seci'in, şiirde meydana gelen kâfiyeye karşılık geldiği söylenebilir.⁶⁹ Örneğin Allah Resûlü'nün *أَفْشُوا السَّلَامَ، وَأَطْعَمُوا الطَّعَامَ، وَصَلُّوا الْأَرْحَامَ، وَصَلُّوا بِاللَّيْلِ وَالنَّاسِ* “Selâmı yayın, yemek yedin, akrabayı ziyaret edin ve insanlar uyurken gece namaz kılın ki selâmetle cennete giresiniz.”⁷⁰ hadis-i şerifinde geçen *السَّلَامَ، الطَّعَامَ، الْأَرْحَامَ،* *مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا* “Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz? Hâlbuki o, sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır.”⁷¹ ayet-i kerimesinde de *وَقَارًا* ve *أَطْوَارًا* kelimelerinde seci' vardır.

Hafâcî (ö. 466/1073) gibi birçok belâgat âlimi, Kur'an-ı Kerim'deki bu sanata seci denmesinde herhangi bir sakınca görmezken⁷² bazı belâgat âlimleri ise sözlükte “kuş sesi ve deve inlemesi” anlamlarına gelen bu ıstılâhın kullanılmasını uygun görmezler. Buna göre Allah'ın kelâmındaki ses ahenginin güzelliğini ifade etmek için asıl vaz'ı itibariyle kuş sesindeki ahengi ifade eden böyle bir terimi kullanmak adâba muhaliftir. Ayrıca bu dilcilere göre Kur'an-ı Kerim'in Allah Teâlâ'nın bir sıfatı olması hasebiyle ondaki bir güzelliğin şer'î bir izin bulunmayan bir kelimeyle vasıflanması caiz değildir. Bu sebeple onlar, Kur'an-ı Kerim'deki bu sanat için seci' yerine *fâsıla* (çoğulu: fevâsıl) terimini kullanmayı uygun görmüşlerdir. Bu teriminin seçilmesinde Fussilet sûresindeki şu ayet-i kerime etkili olmuştur: *كِتَابٌ فَصَّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ* “Bu, Arapça bir Kur'an olarak, âyetleri bilen bir kavim için ayırt edilip açıklanmış bir kitaptır.”⁷³

⁶⁸ Şeyhzâde, *Şerhu kavâ'id-i'l-râb*, 74.

⁶⁹ Bkz. İsmail Durmuş, “Seci”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları., 2009), 36/275-276.

⁷⁰ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, Sünenu't-Tirmizî, thk. İbrâhim Utve Avd, (Mısır: Şeriketu Mektebeti Matbaati Mustafa el-Bâbî, 1975), “Kiyamet”, 39 (No. 2485).

⁷¹ Nüh, 71/13-14.

⁷² Bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Saïd b. Sinan el-Halebî el-Hafâcî, *Sırrü'l-fesâha*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982), 172.

⁷³ Fussilet, 41/3. Ayrıca bkz. Bahâuddin Ahmed b. Ali es-Sübki, *Arûsu'l-Efrâh fi şerhi Telhisi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hindâvî, (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2003), 2:302.

Rummânî (ö. 384/994) gibi bazı dilciler ise Kur'an'daki bu sanata fâsıla denip seci' denemeyeceği hususuna farklı bir açıdan yaklaşarak esasında bunlar arasında fark olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre fasıla belâgat, seci ise bir kusurdur. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de lafız manaya tabidir. Buna göre lafızların en temel amacı manayı ortaya çıkarmaktır. Lafızlardaki benzerliğin bu amacı gerçekleştirmeye yönelik olması, Kur'an-ı Kerim'deki fâsılların belâği bir üstünlüğü olduğunu gösterir. İnsanların sözlerinde ise mana lafza tabidir ve bu tür sözlerde lafızlar arasında bir ahenk meydana getirmek için kâhinlerin yaptığı gibi genelde bir tekellüf yapılır ki Kur'an-ı Kerim böyle bir tekellüften münezzehdir.⁷⁴

Dilcilerin dini hassasiyetlerinin tezâhür ettiği yerler bunlarla sınırlı değildir. Örneğin Allah Teâlâ'nın isimleri, peygamberlerin ve meleklerin isimlerinin taşğirinin yapılmaması,⁷⁵ emir ve nehiy sîğalarında muhatabın Allah Teâlâ olması durumunda bu sîğalar hakkında *emir* ve *nehiy* terimleri yerine *talep* veya *dua*⁷⁶ terimlerinin kullanılmasının da en temel sebeplerinden biri bu dilcilerin dinî hassasiyetidir. Bu hassasiyete sahip olan dilciler, aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'deki *أَجِبِي إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ* “De ki: Bana cinlerden bir topluluğun (Kur'an'ı) dinledikleri vahyedildi.”⁷⁷ ve *فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ* “Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın.”⁷⁸ gibi ayet-i kerimelerde geçen meçhul sîğalı fiiller hakkında *meçhul* terimini kullanmazlar. Çünkü bu sîğa her ne kadar meçhul sîğası olsa da fâil bellidir. O da Allah'tır. Bu sebeple meçhul terimi yerine “fâili zikredilmemiş fiil” anlamında *مَبْنِيٍّ لِمَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ* demektedirler.⁷⁹

Sonuç

Dinî ve kültürel sâiklerle erken dönemlerde başlayan Arap dili çalışmaları, bir taraftan bu dilin orijinal yapısının korunmasını diğer taraftan Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif ve Arap şiirlerine başvurarak bu dilin kurallarının ortaya konmasını sağlamış ve böylece dilin bozulmasının önüne geçilmiştir. Bu çalışmalarla beraber dile ait kavramların terimleşme süreci de başlamıştır.

Arap dili gramerinde bir konuyu ifade etmek için birçok ıstılâhın kullanıldığı görülmektedir. Nitekim gramer kitaplarında kullanılan ıstılâhların ele alındığı çalışmalar incelendiğinde bir konu hakkında birden fazla ıstılâhın kullanıldığının onlarca örneği ile karşılaşmak mümkündür. İstılâhların her ilmin anahtarı hükmünde olduğu ve bir ilim dalındaki konuları ve temel meseleleri anlama ve her yönüyle ihata etmenin ancak o ilme

⁷⁴ Bkz. Ebû'l-Hasen Ali b. İsa b. Ali el-Bağdâdî er-Rummânî, *en-Nüket fi icâzi'l-Kurân*, thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm, (Mısır: Daru'l-Me'ârif, 1976), 97.

⁷⁵ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 3:391; Hamlavî, *Şeze'l-arf*, 99.

⁷⁶ Bkz. Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî, *İrâbü'l-Kuran*, thk. Abdulmun'im Halil İbrahim, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1:20.

⁷⁷ Cın, 72/1.

⁷⁸ Târık, 86/5.

⁷⁹ Ebû'l-Bekâ Muhibbuddin Abdullah b. el-Hüseyn Ukberî, *et-Tibyân fi irâbi'l-Kurân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, (b.y.: nşr. İsa el-Bâbî el-Halebî, ts), 1:226.

dair ıstılâhları kavramakla mümkün olduğu gerçeğinden hareket edilecek olursa aynı içeriği ifade eden ıstılâhların çokluğunun aslında o ilmin öğrenilmesini zorlaştıracakı kendiliğinden anlaşılabilir olur. Nitekim ortaya çıkan bu zorluklar, ıstılâh karmaşaları vb. sebeplerle bazı Arap ülkelerinde 19. yüzyılda şahsî olarak başlayan dil çalışmaları, 20. yüzyılda Mısır, Suriye, Irak ve Ürdün gibi bazı ülkelerde kurumsal olarak başlamıştır ki bu kurumların üzerinde durduğu en temel sorunlardan biri de terim sorunlarıdır.

Arap dili gramerinde farklı ıstılâhların kullanılmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Bu husustaki en temel sebeplerinden biri Arap dilindeki eş anlamlılık/*terâdüf* olgusudur. Buna göre bir mana için seçilmiş olan ıstılâhın yerine bazen o lafız ile aynı manaya gelen başka bir lafız kullanılmıştır. Bu ihtilafların bir diğer sebebi ise taassuptur. Özellikle Basralı dilcilerin ortaya koymuş oldukları ıstılâhlardan bazıları, aslında kullanıma son derece elverişli olduğu halde Kûfeli bazı dilciler, sırf bu ekol karşısında kendi varlıklarını ortaya koymak amacıyla farklı ıstılâhlar vaz'etmişlerdir. Arap dili gramerindeki ıstılâh farklılıkları incelendiğinde bu husustaki en temel etkenlerden birinin de dinî hassasiyet olduğu açıkça görülür. Buna göre bir konunun bir yönüyle de olsa Allah Teâlâ'nın zatı ya da isim ve sıfatlarıyla ilişkisinin bulunması durumunda, kullanılan kelimelerin yalnızca ıstılâhî manasının değil aynı zamanda sözlük manasının da göz önünde bulundurulduğu hususu göze çarpmaktadır. Esasında bu noktada meydana gelen ihtilaf, her iki mananın göz önünde bulundurulmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre *lağv* gibi bir terimi, sadece nahiv ilmindeki ıstılâhî anlamıyla düşünen dilciler, bu terimi kullanma hususunda Kur'an-ı Kerim'deki ile diğer insanların sözlerindeki kelimeler arasında bir ayırım yapmamışlardır. Diğer bazı dilciler ise bu konuda, kelimenin taşıdığı ıstılâhî mananın olumsuz olmayışıyla yetinmemiş, bilakis lügavî manasını da göz önünde bulundurarak bu kavramın Allah kelamı için kullanılmasını doğru bulmamışlardır. Bu vb. birçok ıstılâhın Arap dilinde varlığı, bu ihtilaflarda etkili olan hususlara dinî sâikleri de eklemeyi gerekli kılmaktadır.

İnsanların farklı yapılaraya sahip olduğu ve ilmî, ahlakî ve kültürel seviyelerinin birbirinden farklı olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda her ilim alanında, o alanın uzmanları tarafından farklı bazı terimlerin ortaya konmasının aslında doğal bir sonuç olduğu anlaşılır. İnsanların bu farklılıklarının terimler üzerindeki etkisinin yanında bir de Arap dilinin kendine özgü bazı özellikleri eklenince ortaya farklı ıstılâhların çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Belki de bu sebeptendir ki ilim adamları arasında yaygın olarak *لَا مُشَاحَاةَ فِي الْإِضْطِلَاحِ* (İstılâhlar da tartışma olmaz.) denmektedir. Buna göre aynı manaları ifade eden farklı terimlere dil, örf ve dine muhalif olmama gibi şartları taşıdıkları müddetçe mûsamahayla yaklaşılır.

Kaynaklar

Abbas Hasan. *en-Nahvu'l-Vâfi*. Mısır: Dâru'l-meârif, ts.

- Akbaş, Rifat. *Arap Gramerinde Kavram ve Terminoloji Sorunu*. Ankara: Gece Akademi, 2018.
- Âsârî, Zeynüddin Şa'bân b. Muhammed b. Dâvûd. *Kifâyetü'l-Ğulâm fi İrâbi'l-Kelâm*. thk. Züheyr Zahid - Hilal Nâcî. Beyrut: Mektebetu'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1987.
- Bardakoğlu, Ali. "Havale". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 16/507-512. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Abdullah b. Ömer. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Tevîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *Mu'cemu's-Sihâh*. Beyrut: Daru'l-Marife, 2012.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Çetin, M. Nihad. "Arap". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 3/276-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Daşkıran, Yaşar. *Arapçada Terim ve Terim Türetme Yolları*. Ankara: Gece akademi, 2019.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail. "Seci". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 36/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Düsûkî, Mustafa Mustafa Muhammed. *Hâşiyetu'd-Dusûkî 'alâ Muğni'l-Lebib 'an Kütübi'l-E'arîb*. thk. Abdusselam Muhammed Emin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Esmer, Râcî. *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi İlmi's-Sarf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Eşmûnî, Ali b. Muhammed. *Menhecû's-Sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Ferâhidî, Ebû Abdurrahman el-Halil b. Ahmed. *el-Cümel fi'n-Nahv*. thk. Fahrettin Kabâve. byy: y.y., 1995.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'an*. thk. İmaduddin b. Seyyid. Beyrut: Alemlü'l-Kütüb, 2011.
- Galâyîni, Mustafa. *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *el-Müstasfâ*. thk. Muhammed Abdusselam Abduşşafî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Hacûc, Muhammed Abdurrahman. *Te'addudu'l-Mustalahâti'l-Lugaviyye*. Havliyyâtu Âdâbi Ayni's-Şems, 2016.
- Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Saîd b. Sinan el-Halebî. *Sırrü'l-Fesâha*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982.

- Hamlâvî, Ahmed b. Muhammed. *Şeze'l-Arf fi Fenni's-Sarf*. thk. Nasrullah Abdurrahman. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, ts.
- Hammâr, Nesime. Tetavvuru'l-Mustalahi'n-Nahviyye fi't-Turâsi'l-Arabî. *Mecelletu Mumâresâti'l-Lugaviyye* 5/1, (2011) 35-49. <http://revue.ummto.dz/index.php/pla/article/view/458/331>
- Hatîb, Tahir Yusuf. *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi'l-İ'râb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali Neccâr. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1952.
- İbn Fâris, Ahmed el-Kazvîni. *es-Sâhibî fi Fıkhî'l-Lüga*. tah. Muhammed Ali Beydûn. byy: y.y., 1997.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-Ayân*. tah. İhsan Abbas. Beyrut: Daru Sadır, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî. *Kavâidu'l-İrâb*. (Kocevî şerhiyle birlikte). thk. İsmail İsmail Merve. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muasır, 1995
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2010.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf, el-Ensârî. *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfıyyeti'bnî Mâlik*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâ'î. byy: Dâru'l-Fikr li't-Tıbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', ts.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh et-Tâi. *Elfıyye*. byy: Dâru't-Teâvun, ts.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh et-Tâi. *Şerhu'l-Kâfiyyeti's-Şâfiyye*. thk. Abdülmün'im Ahmed. Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, ts.
- İbn Yaiş, Yaiş b. Ali. *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşeri*. thk. Emîl Bedî' Yakub. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*. byy: y.y., ts.
- Kavzî, İvaz Ahmet. *el-Mustalahu'n-Nahvî Neş'etuhu ve Tatavvuruhu*. Riyad: İmâdetu Şuûni'l-Mektebât, 1981.
- Kemalpaşazâde, Ahmed b. Süleyman. *Ta'rîbu'l-Kelîmeti'l-E'cemiyye*. thk. Muhammed Sevâî. Dimeşk: y.y., 1991.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyüb b. Musa el-Hüseynî. *el-Küllıyyât*. thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısri. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, ts.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kurân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim el-Atfîş. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Lübdî, Muhammed Semir Necîb. *Mu'cemu'l-Mustalahâti'n-Nahviyye ve's-Sarfiyye*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1985.
- Lügavî, Ebû't-Tayyib Abdülvâhid b. Alî el-Halebî. *Merâtibü'n-Nahviyyîn*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2009.
- Mahzûmî, Mehdi. *Medresetü'l-Küfe*. Mısır: Şeriketu Mektebeti Matbaati Mustafa el-Bâbî, 1958.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-Uyûn*. thk. es-Seyyid İbn Abdilmaksud. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı. "Albuminoit". Erişim 05 Mart 2020. <http://talimterbiye.mebnet.net/Kitaplar/2017-2018/ortaokul-lise/FenBilimleri-8.pdf>
- Mecelletu Mecme'î'l-lügati'l-Arabbiyyeti'l-melekî. Bulak: el-Matbaatu'l-Emîriyye, ts.
- Mehmet Zihni Efendi. *el-Muktadab*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2008.
- Murâdî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *İrâbü'l-Kuran*. thk. Abdulmun'im Halil İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Murâdî, Hasan b. Kasım. *el-Cene'd-Dânî fi Hurûfi'l-Meânî*. thk. Fahrettin Kabâve - Muhammed Nedim Fadıl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Murâdî, Hasan b. Kasım. *Tavdihu'l-Makâsıd ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyyeti'bni Mâlik*. thk. Abdurrahman Ali Selman. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2008.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Öznurhan, Halim. "İstılâh", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. EK-1/575-576. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Radiyyüddîn, Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî. *Şerhu'l-Kâfiye*. thk. Yahya Beşir Mısırî. Riyad: Câmîatu'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslamiyye, 1996.
- Rummânî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî el-Bağdâdî. *en-Nüket fi İcâzi'l-Kurân*. thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm. Mısır: Daru'l-Me'ârif, 1976.
- Sabbân, Muhammed b. Ali. *Hâşiyetü's-Sabbân ala Şerhi'l-Eşmûnî ala Elfiyyeti'bni Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Sa'leb, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî. *Mecâlisu Sa'leb*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Mısır: Daru'l-Me'ârif, 1960.

- Selam Bezzî Hamza. *Teşekkülü'l-Mustalahi'l-Basit fî Kitâbi Sibeveyhi Beyne'l-Ma'ne'l-Mu'cemî ve'l-Ma'ne'l-Istilâhî*. Tunus: el-Mecelletu'l-Mu'cemiyye, 2004.
- Sibeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. tah. Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988.
- Sübkî, Bahâuddin Ahmed b. Ali. *Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2003.
- Süyûtî, Celaluddin. *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikiyye, ts.
- Şevbekî, Meryem Mahmud Mustafa. *el-Istilâhâtu'n-Nahviyye ve's-Sarfîyye inde'l-Müberred fî'l-Muktadab ve'bni's-Serrâc fî'l-Usûl*. byy: Dâru'l-Cinân li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2015.
- Şevkî Dayf, Ahmed Şevkî Abdusselam. *el-Medârisu'n-Nahviyye*. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Şeyhzâde el-Kocevî, Muhammed b. Mustafa. *Şerhu Kavâ'idî'l-İ'râb*. thk. İsmail İsmail Merve. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muasır, 1995.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. İbrâhim Utve Avd. Mısır: Şeriketu Mektebeti Matbaati Mustafa el-Bâbî, 1975.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. el-Hüseyn. *et-Tibyân fî İrâbi'l-Kurân*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. byy: nşr. İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.
- Ulugöl, Fatih. Arap Dili Gramerinde Şibh-i Cümle ve Taalluk. *Bilimname Dergisi*. 37/1 (2019), 477-508.
- Vakkâd, Halid b. Abdillâh el-Cercâvî el-Ezherî. *Mûsilu't-Tullâb ulâ Kavâ'idî'l-İ'râb*. thk. Abdulkerim Mücahid. Beyrut: Dâru'r-Risale, 1996.
- Ya'kûb, Emîl Bedî' - 'Âsî, Mişal. *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî'l-Lügati ve'l-Edeb*. Beyrut: Daru'l-İlim li'l-Melâyîn, 1987.
- Ya'kûb, Emîl Bedî'. *Mevsûatu'l-Lügati'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Zebîdî, Murtaza Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*. tah. Hüseyin Nassâr. Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1969.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Mufasssal fî San'ati'l-İ'râb*. thk. Ali Bû Melhem. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1993.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Tevîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic. *Tabakatu'n-Nahviyyin ve'l-Luġaviyyin*. tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. byy: Daru'l-Me'ârif, ts.

THE ROLE OF RELIGIOUS SENSITIVITY ON THE CONTROVERSY CONCERNING THE ISTILAHS IN THE ARABIC LANGUAGE

Abstract

Istilahs (terms) are words or phrases that special meaning are attributed by a field expert of science or art. The linguists gave importance to the presence of a relationship between the lexical meaning and the terminological meaning of the word while forming an istilah. It is often observed that there is a relationship between the chosen words and the new meanings attributed to these words in terms of meaning or shape and sound. There are various ways that linguists use while forming an istilah. Generally, many istilahs have been introduced in the language by methods such as word derivation (ishtiqaq), using the word in a figurative sense, borrowing words from a foreign language (ta'rib) and converting more than one word into a single word (naht).

The members of the Basra language school, which began the Arabic language studies, established the foundations of istilahs, but different istilahs were put forward to present the same meaning over time. While these differences were sometimes observed among the linguists from different schools, the differences were seen among the linguists belonging to the same language school in some cases. Also, the situations where even a linguist, such as Sibeveyh, occasionally employed many various istilah to provide the same meaning are known. In the differences about istilahs, there are various factors like the synonymy (taraduf) phenomenon in the Arabic language, the sectarian bigotry of some linguists, the influence of philosophical movements on linguists. Apart from these factors, the religious sensitivity of some linguists had a role in the differences of the istilahs employed in the Arabic language. Especially if a subject has a link with the entity or names and adjectives of Allah Ta'ala, some linguists displayed a particular sensitivity. Accordingly, although some linguists did not hesitate to employ these istilahs by considering the meanings of some words or phrases used only in Arabic language grammar, some other linguists took into consideration not only the terminological meaning but also the lexical meaning of the words and they avoided using the words that they determined any negative connotation in terms of lexical meaning. While, in such cases, the main reason behind the employment of a different istilah sometimes was clearly expressed as religious sensitivity by the linguist himself who formed the istilah, this situation was occasionally expressed by the succeeding linguists.

In the article, firstly, the term istilah was examined, the process of formation of istilahs and, the issues that are taken into consideration in exhibiting the istilahs in Arabic language grammar were studied, and then the role of religious sensitivity of some linguists in the differences of istilahs was analyzed.

Keywords: Arabic Language, Istilah, Religious Sensitivity, Sila, Bedel-i Mutabik.